

Gyula városának rövid története

Gyula városa az Alföld délkeleti részén, a Fehér-Körös bal partján található, közvetlenül a román határ mellett. Magyarország egyik legmélyebben fekvő területén, nyolcvannyalc méter tengerszint feletti magasságban, sík vidéken fekszik.

Gyula a 16. században – metszet

A 13. század utolsó évtizedeiben a Maros-Körös vidékén is befejeződött a királyi vármegyék szervezetének átalakulása. E folyamat során a királyi vármegyékhez és várispánságokhoz tartozó birtokok jórészt a várnagyok kezébe kerültek át, akik így földbirtokos nemesekké léptek elő. A történészek úgy vélik, hogy egy hatalmában megerősödött Gyula nevű személy az, akiről a települést valószínűleg később elnevezték.

A vidéken az első emberek az újkőkor idején, Kr. e. mintegy 5000 évvel jelentek meg. A Fehér-Körös vonala és a magasabb, ármentes területek akkoriban már alkalmasak voltak őskori települések megalapítására. Az első jelentősebb nép, a szkíta népcsoport, a vaskorban jelent meg, majd őket követték a kelták.

A népvándorlás idején, Kr. u. 500 körül a szkítákkal rokon szarmaták érkeztek a majdani Gyula területére. Több száz évig tartó ittlétüket a népvándorlás korának különböző germán népei váltották fel. Az avarok voltak a következő letelepedők, s ittlétük hosszabb nyugalmi időszakot jelentett, amely egészen a hon-

foglalásig tartott. A honfoglalás időszakának helybéli történéseit nem ismerjük pontosan, csupán elméletek vannak erről a korszakról.

Történészek és régészek legújabb kutatási eredményei szerint Gyula város első okleveles említése egy 1332. évi pápai tizedjegyzékben található. Valószínűleg Károly Róbert szervezte meg a gyulai uradalmat, amelynek gazdasági központként jelentős szerepe volt a kis település felemelkedésében.

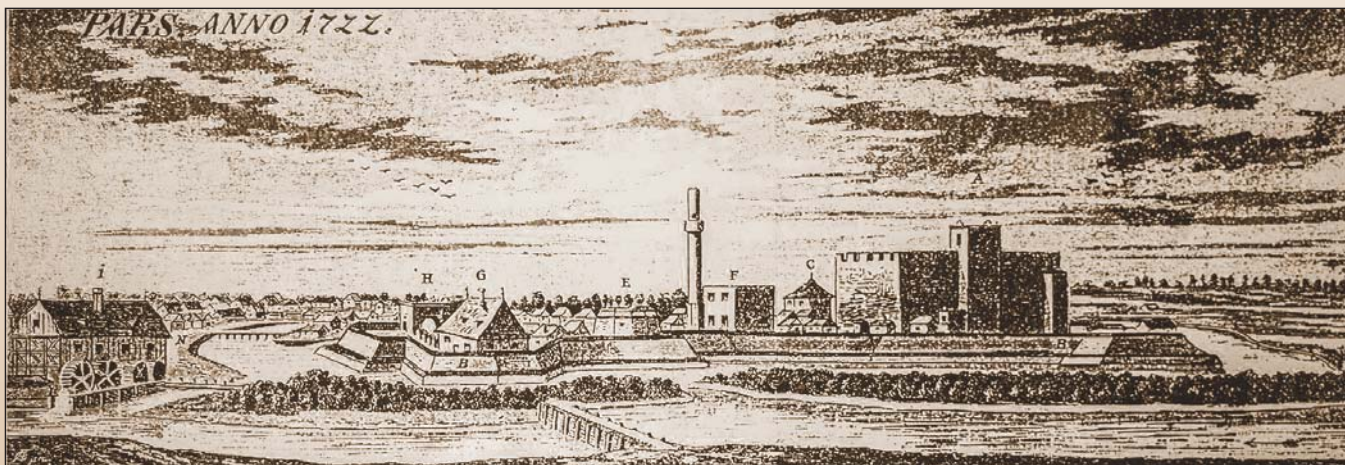
A gyulai uradalom 1387-ben került magánkézre, amikor a főurakkal viaskodó Zsigmond király Losonczy László erdélyi vajdának adományozta, hogy ezzel megnyerje a nemesek támogatását. A család kihaltával, 1403-ban Zsigmond király Maróthy János macsói bánnak adta tovább az uradalmat, aki még tovább bővítette a terület fennhatóságát. 1418-ban már hetvennyolc birtokrész tartozott hozzá, Gyulától egészen Kunágotáig, s ezeket három mezővárosból irányították, úgy mint Gyuláról, Békésről és Simándról.

Maróthy sokat tett a város felemelkedése érdekében: ekkor kerültek Gyulára a Ferenc-rendi szerzetesek, és ő kezdte el építeni a gyulai várat 1405 körül. 1476-ban Maróthy Máté halálával magvaszakadt a Maróthy család, az uradalom pedig újra visszaszállt a királyra.

1482-ben Mátyás király az uradalmat természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta. Ugyancsak fia hatalmát akarta növelni az 1484-ben kelt rendeletével, amelyben a főispáni, alispáni és szolgabírói tisztséget a gyulai várhoz kapcsolta. Ezzel Gyulát véglegesen a megye székhelyévé tette, kizárva a nemesség külön szervezkedésének lehetőségét.

1526-ban a mohácsi csatavesztés után bekövetkezett kettős királyválasztást pártharc követte, mely a környék pusztulását vonta maga után.

A török előtti Gyula a 16. század elején érte fénykorát. 1525-ben már mintegy 3000 lakosa volt, és bár a megyében nem Gyula volt a legnagyobb település, egyaránt fontos szerepe volt az iparban, a kereskedelemben és a kultúrában is. A foglalkozás-

Gyula látképe 1722-ben – metszet

nevekből ítélve ekkor a lakosság mintegy 28%-a volt kézműves és kereskedő, s köztük legalább huszonegy iparág képviselői tevékenykedtek folyamatosan. Az iparosok tizenkét céhbe tömörültek.

A városi élet megteremtette a kulturálódás lehetőségeit is. A 16. század elején öt templom és két kolostor volt a városban, s a gyulai plébánia jövedelme felért egy prépostság vagy apátság bevételeivel.

A mohácsi csata után a reformáció gyors terjedését bizonyítja két kiváló prédikátor, Ozorai Imre és Szegedi Kis István Békés megyei szolgálata. 1545-ben Gyulára hívták tanítani Szegedi Kis Istvánt, aki a gyulai iskola tanulója majd tanítója volt, egészen 1537-ig, s Wittenbergből visszatérve a gyulai várkapitány biztosított neki szabad igehirdetést.

A mohácsi veszedelmet és a két király harcát követő időkben Gyula városának meghatározó eseménytörténeti momentumait a török elleni védekezés határozta meg. Az 1552-es várharborúkat követően három vár emelkedett ki az oszmán-török elleni küzdelmekben, melyeket a szakirodalom fővárnak nevez. Ezek Szigetvár, Eger és Gyula várai voltak.

I. Ferdinánd magyar király 1560-ban nevezte ki Szigetvár korábbi kapitányát, Kerecsényi Lászlót a gyulai vár főkapitányává. Kerecsényi Paolo Mirandola itáliai hadmérnököt kérte fel a vár erősítési terveinek elkészítésére. A munka monumentalitását érzékelteti, hogy volt idő, amikor egyszerre háromezer jobbagy dolgozott a földsáncokon. A kor színvonalán álló tervekből kitűnik, hogy a várat egy olaszbástyás rendszerű erődítménnyé kívánták átalakítani, melyet végül maradéktalanul nem sikerült megvalósítani.

Amitől évek óta rettegetek a gyulaiak, az 1566-ban bekövetkezett. Pertev pasa 30 ezres seregével Gyula alá érkezett. A várvédők 63 napi hősie kitaratása a török elleni várharok egyik csúcsát jelentette. Gyula vára csaknem kétszer tovább állt ellen a töröknek, mint a lényegesen jobban megerősített Temesvár (35 nap) és Szigetvár (31 nap), nem beszélve Eger 1596-os ostromáról (21 nap). A vár kényszerű feladásának legnagyobb bűnöse az a tehetetlen király, aki feláldozta Magyarországot saját nagyhatalmi érdekéért, ütközőállamot létrehozva a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közé. Így vesztett el 129 évre felmentő sereg híján, a segítség teljes hiánya miatt Erdély kapuja, az ország egyik pallosa: Gyula.

A gyulai vár elfoglalásával szinte a teljes Körös–Maros köze is elveszett, s az Oszmán Birodalom berendezkedett a területen. A vidéket a temesvári vilajethez csatolták, s az aradi szandzsákat megszüntetve létrehozták a gyulai szandzsákat.

A mozgékony török iparosok és kereskedők többnyire a városokban telepedtek le, s minden bizonnyal így volt ez Gyulán is, a török történetírók ugyanis török és magyar lakosságúnak vallják az ekkori székhelyet. A török uraság keveset változtatott a városon, általában vallásos rendeltetésű épületeket emelt.

Gyula ezután közel száz évig török végvár maradt, s míg a folyamatos harcok egyre pusztították a vidéket, a 16. század végén zajló tizenöt éves háború teljes pusztulást hozott magával. Gyula török őrsege 1695. január 18-án távozott a felszabadító háborúk során a várból, ezzel 129 év múltán ismét keresztény kézbe, a Habsburg Birodalom fennhatósága alá került a város.

A tartós visszatelepülés a kuruc szabadságharc leverése után vált lehetővé, ezért 1714-től számíthatjuk Gyula török utáni történetét.

A megye négyötöd részét Harruckern János György udvari hadiszállító kapta meg érdemei jutalmául. Az ekkori vidék lakatlanságáról sok leírás tanúskodik. Ezen a rendkívül elmaradott és elvadult vidéken kellett újrakezdeni az életet, s amikor 1714-ben az első települők, körülbelül húsz magyar család, megérkeztek Gyulára, a város legmagasabb pontján, a mai plébánia környékén építették fel a házaikat.

Néhány román család a kastélyban vállalt feladatot s a vár környékén telepedett le, megteremtve a mai Románváros – vagyis a templom védőszentjéről elnevezett Miklós város – alapjait. 1723-tól a földesúr több hullámban német lakosokat telepített a városba a Rajna vidékéről. Kijelölték a település főutcáját, amely a mai Jókai utca helyén volt található. 1734-ben a német lakosság külön bírót választott magának, s elszakadva Gyulától, Németgyula néven 123 éven át önálló közigazgatás alatt álló várost alkottak. 1730-ban kétszázötven család élt a városban, mintegy 1250 lakossal, majd a számuk 1783-ra 6434 főre növekedett. A város fejlődése a 18. század második felében gyorsult fel.

Az alföldi városok nád- és zsindeletetős házait gyakran pusztította tűzvész. 1782–1882 között, száz év alatt hét tűzvész volt a városban, az 1801. évi pedig minden azt megelőzőt felülmúlt. A Németgyulán keletkezett tűzvész végigpusztított az egész vá-

Gyula vára és a kastély 1857-ben

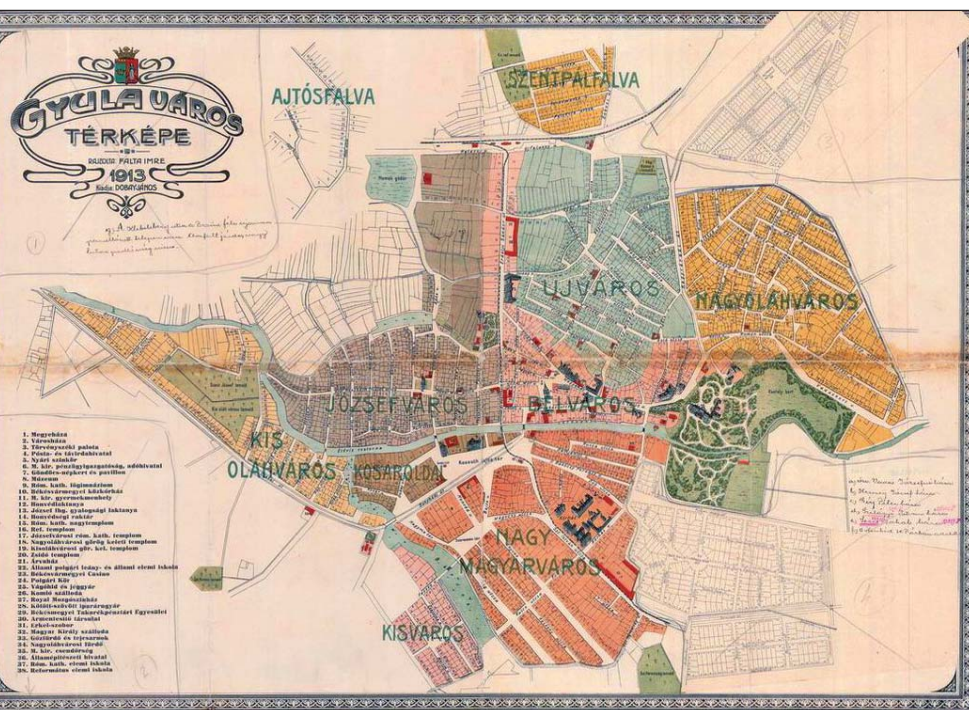
rosan, nem kímélve a templomokat és a kastélyt sem. A feladat a város újjáépítése volt; szükségessé vált az építési szabályrendelet kiadása, a város mérnöki terv szerinti építése.

A földesúr által Gyulára hozott Czizler építőmester nagy munkát végzett az újjáépítéskor; ebből az időszakból több klasszicista épület maradt ránk, s a földszintes polgárházakkal szegélyezett utcák korai épületei is ezt az időszakot tükrözték.

A víz volt a másik veszedelem. Mivel a Fehér-Körös átfolyt a városon, s az áradások gyakran elöntötték a települést, 1816-ban Magyargyulán százhetvenkilenc ház dőlt össze, míg 1843-ban kettőszázhárom.

A 18. század elején az uralkodó gazdasági ág az állattenyésztés volt: míg 1715-ben mindössze kilencvenegy hold földet művelt az itt élő huszonkilenc család, öt év múlva már 900-at, 1773-ban pedig már csaknem 3996 holdon folyt a növénytermesztés.

Az ipar megyei szinten elsősorban Gyulán fejlődött. 1724-ben ötvenhét mesterembert írtak össze, a század vége felé sorra alakultak a céhek, s a 19. század közepén már tizenhét céh működött a városban. Az iparosodás együtt járt a kereskedelem fejlődésével is. Amíg 1737-ben mindössze hat kereskedő volt a megyében, s ebből kettő Gyulán, 1773-ban a számuk harminckettőre nőtt, s egyharmaduk ebből szintén Gyulán dolgozott.

Gyula város térképe – 1913

A gyulai vásárok fontosságát növelte hogy Harruckern báró 1723-ban vásártartási jogot szerzett a városnak. Az erdélyi hegyekből a Fekete-Körösön úsztatták le a tűzifát és épületfát a helyszínekre, s az erdélyi faárusok innen szerezték be gabonájukat.

Az 1848-1849-es vesztes szabadságharc után Békés vármegye élére is királyi biztos került. 1851-ben Békés és Csanád vármegyét egyesítették, majd 1860 végéig Gyuláról irányították.

1857-ben sikerült a német-gyulaiakkal az egyezséget megkötni, s június 15-én aláírták a két város egyesítésének jegyzőkönyvét, amivel Németgyula különállása 123 év után megszűnt.

1855-ben minden addiginál pusztítóbb árvíz elvitt a város. A tanyákkal együtt körülbelül másfél ezer ház került víz alá. A pusztítás borzalmas volt. Ha „...a medrét egyre iszapoló Fehér-Körös folyása ezután is a városon keresztül meghagyatják [...] Gyula megszűnik lakóváros lenni” ez volt az árvíz tanulsága. El is határozták a Fehér-Körös új, városon kívüli mederbe terelését, s két év alatt megásták a Körös-csatornát (az abszolutizmus korának legnagyobb földmunkáját), azt a medret, melyben a Fehér-Körös ma is folyik.

A vidék mezőgazdasági jellege továbbra is megmaradt, de az állattenyésztés helyett a növénytermesztés lett a fő gazdasági ágazat. (1853-ban a város határának 41%-a volt szántó, 1893-ra ez az arány 67%-ra nőtt.) A tőkefelhalmozás és tőkebeáramlás jele volt a bankok és takarékpénztárak megjelenése.

A közlekedés azonban elmaradt a kívánt követelményektől. Kövezett országút nem volt a vármegyében, az 1858-ban megnyílt pest–aradi vasút elkerülte Gyulát, a város csak 1871-ben kapott vasutat a nagyváradi–fiumei vasútvonal megnyitásával. Eközben az új közlekedési csomópont Békéscsaba lett, s ez meghatározta Gyula további fejlődését is.

1887-ben 554 iparosával már csak a negyedik helyen volt a vármegyében. 1872-ben a céhek megszűntek, és a gyáripar korának jelei kezdtek megmutatkozni: 1866-ban megépült az első gőzmalom, amelyet még több követett, a kevés nyersanyagot és sok gyermekmunkát felhasználó gyufagyárak, míg végül a század végén a gyulaiakat is elérte az alapítási láz, mikor egymás után alakultak a szövetkezeti, részvénytársasági vagy magánvállalkozások.

A helyi húsipar története 1868-ban a közbághíd megépítésével kezdődött. Mindez nem volt előzmények nélküli, hiszen a 18-19. századra a gyulai vásár közép-európai hírnévre tett szert. A téli vásár a sertésfelhajtásról volt ismert, 100-120 ezer haszonállat érkezett a városba.

A hentesek közül az 1900-as évek elején kiemelkedett ifj. Balog József, aki lényegében megalkotta azt a kolbászt, amelyet ma is gyulai kolbász néven ismerünk. Készítményeit már Európa-szerte ismerték. A kolbász 1910-ben a brüsszeli világkiállításon aranyérmert nyert.

Stéberl András 1912–13-ban segédként dolgozott Balognál, és hamar felismerte a hentesmesterségben rejlő erőt, elsajátította a kolbászgártás fogásait, majd önállósította magát. Az első világháború után a város szívében vett egy üzemet, ahol megteremtette a gyulai kolbász és egyéb szárazkolbászok „ipari”, üzemszerű gyártását. A jó néhány munkafázisban gépesített nagyüzemben sok termékfeleség készült a szalámitól a

disznósajtig, a kolbásztól a szalonnáig.

A helyi mezőgazdaság sajátossága, az országosan ismert húsipari vonatkozásokon túl, a boltgárkertészet meghonosodása és továbbfejlesztése. Az első boltgárok az 1890-es években jelentek meg a városban, 100–200 négyszögletes kertekben folytatva az öntözéses gazdálkodást. A gyulaiak eltanulták és továbbfejlesztették a kertészkedést, ekkor váltak országos hírnév Gyula kertészei. A „magyar boltgárkertészek” nagyobb területet kapcsoltak be az öntözésbe, sőt megjelent a meglegházi kertészet is. 1935-ben már 68 gazdaságban 146 holdat öntöztek.

A város külső képe is sokat változott. A 19. század második felének és a 20. század elejének jelentős építkezései meghatározók a mai városkép kialakulásában. A 20. század elején megindult növekedést viszont megállította a világháború.

1920. június 4-i trianoni békeszerződés érzékenyen érintette Gyula gazdasági életét. A gazdasági hátréteket jelentő 30 község közül csupán négy maradt meg az ország területén, ráadásul nyugati és déli irányban Békéscsaba vonzáskörzete érvényesült.

Az iparban általános volt a panasz a gazdasági hanyatlás miatt. Különösen jelentős volt az építőmesterek között, akik közül sokan Herkulesfürdőig eljutottak, s most elvesztették a balkáni vállalkozási területet. Mivel számuk Gyulán igen magas volt, a munka meg kevés, sokan kivándoroltak. Csak 1930-ban 200 kőműves kért kivándorlási engedélyt Gyuláról.

A városiasodás folytatódott és Gyula új városrészekkel bővült. 1920-ban Máriafalván 332, 1921-ben a Krinolinkertben 238, a következő évben a Galbácskertben 103 telket osztottak ki, majd 1927-ben az Aranyági-szőlők és Ajtósfalva házainak száma is gyarapodott.

Az utolsó házhelykiosztás 1942-ben a Kastélykertben történt (242 házhely). A Krinolinkert és a Kastélykert a város egyik legszebb villanegyedévé vált. A városépítés szempontjából szerencsés volt Gerlóczy Gedeon budapesti műépítész megnyerése több épület tervezésére. Az építész, akinek legtöbb vidéki alkotása épp Gyulán található, lényegében biztosította a városkép további egységes fejlődését.

Szerkesztette: Nagy László

Forrás: Wikipedia, Képek: Gyula Anno